

*І.В. СТОГНІЙ,
старший викладач,
Національна академія статистики, обліку та аудиту*

Формування фонетичних навичок у студентів немовних спеціальностей

Оскільки звукова сторона є невід'ємним компонентом усіх видів мовленнєвої діяльності людини, вона має неабияке значення у процесі навчання вимові. Як відмітив Л.В. Щерба, «...помилки у вимові не кращі помилок, наприклад, в граматичному роді іменників, у відмінках і т.п., а нерідко навіть гірші за них, так як заважають здійсненню основної мети мови – комунікації, тобто взаєморозумінню» [6]. Спотворення у звучанні мови відволікають слухачів від змісту висловлювання, концентруючи їх увагу на зовнішній, звуковій стороні мовлення; неправильна вимова дратує співбесідника, так як вона не співпадає з його прогнозуванням. Нормативна вимова є одним із важливих елементів культури мовлення і, звичайно, загальної культури людини.

У процесі розвитку мислення та мовлення рідною мовою у людини створюється певна акустико-артикуляційна база, що відображає природу мови, носієм якої вона є. Тому людина, яка вивчає іноземну мову, сприймає звуки цієї мови через призму рідної, уподібнюючи їх звукам рідної мови. Під час оволодіння іноземною мовою завдання полягає в тому, щоб адаптувати психофізіологічні механізми сприймання та вироблення мови відповідно до її фонетичної будови, яку вивчають, корегуючи існуючі навички та через вироблення додаткових слухо-вимовних навичок. Створення слухо-вимовної бази іноземної мови можливе завдяки потенційним здібностям людського вуха та рухливості органів артикуляції.

Звуковий аспект мови у працях багатьох лінгвістів трактується як основоположний. Жодного виду мовленнєвої діяльності неможливо навчити без вимови. Володіння фонетичними навичками має бути доведено до автоматизму й не спричиняти жодних труднощів у процесі спілкування.

Словниковий склад мови і граматика можуть існувати тільки на основі її звукової будови, тому неможливо оволодіти іноземною мовою без знання фонетичної будови виучуваної мови (системи її фонем, наголосу в словах, ритму, інтонації).

Фонетика є одним з розділів мовознавства, що розглядає звукове оформлення мови, тобто її звукову та інтонаційну будову.

У процесі мовного спілкування думку передає той, хто говорить, і сприймає той, хто слухає, через звукову оболонку мови, тобто за допомогою звукової будови мови. Неможливо оволодіти мовою, не оволодівши її нормами вимови.

Завданням фонетики є дослідження і опис всіх фонетичних засобів вираження значення в мові як з точки зору їх смислової ролі, так і з точки зору їх артикуляції і звучання.

Вивчення звукової системи мови може проводитись у різних напрямках:

1. Вивчення артикуляції і сприйняття звуків певної мови (фізіологічна фонетика).
2. Вивчення ролі і функції звуків мови як смислорозрізнявачів у слові та оформлювачів вираження думки (фонологія).
3. Аналіз і опис фізичних властивостей звуків мови (акустична фонетика).
4. Вивчення змін фонетичної будови на різних етапах історичного розвитку мови (історична фонетика).
5. Вивчення фонетичних явищ із застосуванням експериментального методу дослідження (експериментальна фонетика).

Виняткові заслуги в розробці теорії фонем і розвитку фонетики як науки належать видатним вченим І. Бодуену де Куртене та Л. Щербі. Базуючись на ек-

спериментальному методі, ці мовознавці під час дослідження фонетичної будови мови приділяли найбільше уваги тим артикуляторно-акустичним особливостям звуків мови, на які спирається розрізнення слів та їх форм, тобто значень.

Розробка теорії фонем – одне з найбільших досягнень вітчизняної науки, яка ввела фонетику в коло лінгвістичних наук.

Фонетика має важливе практичне значення у процесі викладання рідної мови і особливо під час вивчення іноземних мов. Відомості з фонетики відіграють велику роль у процесі складання алфавітів і орфографій ще безписемних мов, під час перегляду існуючих алфавітів і орфографій, а також у ході роботи над поліпшенням дикції і навчання глухонімих.

Наукове порівняння фонетичної будови рідної мови, як опори навчання, з фонетичною будовою вивчуваної мови дозволяє послідовно здійснювати принцип свідомості у вивченні мови.

Поняття «вимова» охоплює всі звукові засоби вираження змісту (звуковий склад, наголос, інтонація) як певну, характерну для кожної мови систему.

Особливості звукової системи кожної мови характеризують певні уклади органів мови, ступінь їх напруженості, певний розподіл артикуляторної напруженості мови тощо.

Формування аудитивно-вимовних навичок іноземного мовлення вимагає тренування слухового та мовленнєвого аналізаторів. Зоровий аналізатор виконує при цьому закріплюючу роль. Одніцями відпрацювання є звук, звукосполучення, склад, слово, словосполучення, речення та текст. Ступінь відпрацювання змінюється залежно від мети та умов навчання. Оскільки запам'ятовування реалізується через встановлення логічно-смыслових та асоціативних зв'язків, у процесі введення та опрацювання матеріалу використовуються порівняння та протиставлення як засоби вільного запам'ятовування.

Тренування органів слуху та мовлення відбувається на звуках в опозиції стосовно звуків рідної мови та мови, яку вивчають, на їх варіантах в різних позиціях відносно оточення та наголосу. Тренування звуків та явищ мовного потоку відбувається на порівняльних вправах, побудованих з урахуванням сприятливих фонетичних умов рідної мови, а також на контрастних вправах з використанням опорних артикуляцій мови, яку вивчають.

Подальша робота має бути скерована на комплексне використання більшої кількості елементарних аудитивно-мовленнєвих навичок у мовленнєвій діяльності.

Опрацювання аудитивно-мовленнєвих навичок відбувається свідомо-активним методом. Усвідомлення матеріалу досягається на основі мінімуму теорії загальної фонетики та фонетики мови, що вивчається, результатів порівняння фонетичних явищ рідної мови та іноземної мови, яку вивчають. Усвідомлене засвоєння особливо важливе під час постановки звуків, схожих в іноземній та рідній мовах: із психології відомо, що людина сприймає незначні відмінності між звуками лише за умови попереднього усвідомлення його за наявності таких та підготовки до їх сприйняття. Використовують прийоми усвідомленої та неусвідомленої імітації.

Усвідомленої імітації досягають сполученням теорії, аналізу та тренування на моделях, напівтвірчих та творчих вправах; неусвідомлена імітація – це засвоєння звукового ладу та ритмомелодики шляхом механічного повторення за викладачем чи за фонограмою зразків мовлення. Залежно від ситуації співвідношення між усвідомленою та неусвідомленою імітацією змінюється [4].

Усвідомленню фонетичного матеріалу та операцій з ним сприяють не лише теоретичні відомості, а й різноманітні види наочності, що забезпечують роботу аналізаторів у комплексі. Ініціатором широкого використання зорової та слухової наочності для більш глибокого розуміння системи мови та тренування вимови був Л. Щерба. Все це дозволяє спостерігати та контролювати за допомогою дзеркала артикуляторні уклади мови, яку вивчають в комплексі, а також окремі елементи артикуляції звуків.

Візуально можна контролювати такі елементи артикуляції звуків: округлення та висунання вуст вперед, відведення куточків вуст назад, нейтральний уклад, зімкнення вуст, напруженість та розслаблення вуст, оскал зубів, ступінь розкриття ротової порожнини, положення кімчика, спинки та бокових країв язика, розташування тіла язика, напруженість та розслаблення органів мови і т.д. В одних випадках зоровий контроль є базою для м'язової чутливості, в інших – він служить лише допоміжним засобом, що ілюструє той або інший елемент артикуляції.

Засобами слухової паочності є фонограми, виконачі на феромагнітній плівці або диску, навчальні фільми.

Постановці та корекції вимови сиряє також правильно організована робота з профілактики та виправлення помилок. Слід передусім розрізняти помилки фонетичні (спотворюють звукову форму, але не порушують зміст висловлювання) та фонологічні (спотворюють звукову форму та зміст).

Л. Щерба встановив три критерії оцінки помилок:

1. Важливість для комунікації.
2. Причина помилки.
3. Основна складність подолання помилки.

Ці критерії використовують, зокрема, для класифікації помилок. За першим критерієм визначається підсумковий рівень володіння вимовою учнями; обсяг вимог до учнів за етапами навчання, за видами мовленнєвої діяльності і залежно від здібностей учнів; відбір мовного матеріалу відповідно до етапу навчання вимови; кількість та характер підкріплень, необхідних для досягнення поставлених цілей. Тут беруть до уваги помилки, що спотворюють зміст висловлювання унаслідок неправильного використання інтонаційної моделі, зміни диференціальних ознак фонем мови, яку вивчають.

Другий критерій важливий для діагностики помилок та вибору конкретних прийомів для їх усунення. Основною причиною появи помилок є неспівпадання систем звукового ладу рідної та іноземної мов, що виражається, наприклад, у відсутності тієї чи іншої фонологічної одиниці в рідній мові учня, у відмінній кількості та якості позиційних відтінків фонем, у різному функціональному навантаженні окремих фонетичних ознак. Чим точнішою є діагностика помилки, тим легше знайти шляхи до її подолання.

Третій критерій визначає дози введення нового матеріалу, кількість та характер підкріплень. Розрізняють дві основні складності в подоланні помилок: виправлення помилок, що виникають в учня в результаті того, що різні об'єкти рідної та іноземної мови сприймаються ним як тотожні; попередження помилок у процесі вироблення нових навичок [6].

Навчання вимові має практичну спрямованість. У зв'язку з цим першочергове значення має відбір фонетичного мінімуму, що забезпечив би оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування у межах, визначених програмою.

Практичний підхід передбачає також максимальне застосування практичних форм опрацювання фонетичних явищ і обмеження теоретичних викладів. У цьому плані важливо, щоб фонетичний матеріал засвоювався у єдності з лексичним та граматичним. Для засвоєння звуків вирішальне значення має контекст. Інтонація опрацьовується в ситуаціях, де розкривається її комунікативна функція.

Нарешті, на практичній основі формуються вимоги щодо вимови студентів. Тут викладач стикається з двома факторами, які потрібно збалансувати. З одного боку він намагається добитись від студентів ідеальної, або зразкової, вимови, з другого – він змушений враховувати реальні навчальні можливості – недостатню кількість годин, наповнюваність груп, різний рівень підготовки студентів тощо. З огляду на це навчання вимові ґрунтується на ідеї «апроксимації», тобто наближення до правильної вимови. За таких умов можна вважати нормальною не лише зразкову, але й задовільну (близьку до правильної) вимову. Йдеться про те, що викладач може звертати менше уваги на ті звуки, неточність у вимовлянні яких не заважає розумінню. Натомість, значної уваги потребує опрацювання тих звуків, порушення артикуляції яких призводить до спотворення слова (пор. англ. /ɜr / i / ʃr / i / t.p.).

У науковій літературі звуки звичайно поділяють на три групи:

1. Звуки, які повністю або майже повністю збігаються із звуками рідної мови.
2. Звуки, яких немає в рідній мові.
3. Звуки, що частково збігаються, але мають і суттєві відмінності.

Через зіставлення і фонетичного аналізу відповідних звуків двох мов визначають, до якої групи відноситься той чи інший звук, і розпочинають роботу над його засвоєнням.

Звичайно, найлегшими є звуки, які відносяться до першої групи. Зважаючи на ідею апроксимації у навчанні вимови, тренуванню їх не приділяють великої уваги. Тут викладач спирається на перенесення навичок їх артикуляції з рідної мови на іноземну.

Значних зусиль необхідно докласти для формування навичок артикуляції звуків другої і третьої груп. При цьому звуки, яких немає у рідній мові, потребують розгорнутого пояснення і неодноразового прослухування. Подаючи звуки третьої групи, викладач підкреслює елементи різниці між ними і звуками рідної мови і на основі цього протиставлення пропонує відповідні фонетичні вправи. Для удосконалення фонетичної компетенції студентів сучасна методика пропонує типи вправ, виділені за загальноприйнятими критеріями:

1. Комунікативність (комунікативні, умовно-комунікативні, не- комунікативні вправи).
2. Вмотивованість (вмотивовані, невмотивовані вправи).
3. Спрямованість на прийом або видачу інформації (рецептивні, рецептивно-репродуктивні, рецептивно-продуктивні, продуктивні вправи).
4. Ступінь керування мовленнєвою діяльністю студентів (вправи з повним, частковим і з мінімальним керуванням).
5. Наявність ігрового компонента (вправи без ігрового компонента, з рольовим ігровим компонентом, з нерольовим ігровим компонентом).
6. Наявність опор (вправи без опор, із спеціально створеними опорами).
7. Спосіб організації або режим та форма роботи (індивідуальні, одночасні інтерактивні з фоно-, відео-фонограмою та з комп'ютерною програмою) [5].

В організації роботи над фонетичним аспектом мови суттєвим є питання, коли навчати вимови, зокрема, на якому етапі заняття і на якому етапі курсу навчання треба зосередити роботу над нею.

Звичайно, категоричної і однозначної відповіді тут бути не може. Йдеться про те, що роботі над вимовою необхідно приділяти увагу постійно -- на всіх етапах заняття і на всіх етапах курсу навчання. Цей висновок ґрунтується на таких засадах:

1. Навички вимови формуються не відразу, а лише в результаті довготривалого тренування.
2. Набуті, але недостатньо закріплені навички виявляють тенденцію до «сповзання» в бік уподібнення до вимови рідної мови.
3. Допущенні у вимові помилки повинні бути виправлені, бо інакше вони можуть перерости у негативні навички.

З огляду на це робота над вимовою має бути стабільною, тривалою і наполегливою, навіть якщо викладачеві здається, що мети досягнуто.

І все ж коли говорити про етапи заняття та етапи навчання в цілому, то в системі правильно налагодженої роботи над вимовою деякі з них мають більше, а деякі менше значення. Очевидно, що на занятті повинен бути певний етап, коли вимова звуків виявляється в центрі уваги. Це здебільшого початок заняття (3-5 хвилин), коли викладач проводить так звану фонетичну зарядку. Тут вводять окремі звуки або корегують їх вимову, в разі потреби вдаються до відповідних пояснень. На всіх інших етапах практичного заняття робота над вимовою зумовлюється лише характером опрацьовуваного матеріалу [3].

У курсі навчання в цілому робота над вимовою теж на різних етапах розподіляється по-різному.

На початковому етапі, коли закладаються основи фонетичних навичок, навчання вимови є предметом подвійної уваги. Це пояснюється двома причинами. По-перше, студенти ще під час навчання в школі допускають багато помилок, що виникають унаслідок інтерференції звукової системи рідної мови. По-друге, лише на початковому етапі учні виявляють інтерес до роботи над вимовою. У старших класах їх це здебільшого не цікавить. Тому коригувати вимову на цьому етапі дуже важко.

Під час навчання у вищих навчальних закладах, де іноземна мова не є профільним предметом, передбачається підтримання на заданому рівні сформованих навичок, їх подальше закріплення та удосконалення.

Ця робота планується з урахуванням:

- а) типових помилок, що їх студенти припускались на попередніх заняттях;
- б) зв'язку фонетичних явищ з новим матеріалом, який опрацьовують.

Спеціальні фонетичні вправи тут застосовують рідко. До мовної зарядки на початку заняття включають нові слова і словосполучення без групування їх навколо якогось конкретного звука. [1]

Викладач під час практичних занять постійно стежить за вимовою студентів і наполегливо виправляє їх помилки. Зрештою, це стосується тренувальних вправ. Нові слова чи новий граматичний матеріал студент повинен вимовляти лише правильно. Щодо комунікативних вправ, то виправляти помилки у кожному випадку неправильної вимови нерационально. Це порушує логіку мовлення. Найдоцільніше записати типові помилки і після закінчення висловлювання запропонувати всім відповідну вправу на корекцію вимови.

Зважаючи на практичну спрямованість навчання вимови, немає потреби у докладному теоретичному викладі матеріалу. Проте законичне і добре продумане правило завжди буде до речі, якщо воно подається у вигляді правила-конструкції перед виконанням вправи. У такому разі воно сприяє формуванню навичок. Разом з тим необхідно заважати таке: оскільки у навчальні вимови значна кількість помилок виникає через унодіблення звуків іноземної мови до близьких за звучанням звуків рідної мови, необхідно постійно підкреслювати відмінності між ними. Гарною вправою для цього є вмова окремих звуків іноземної мови у складі відповідно добраних слів рідної мови. Вдаючись до теоретичних пояснень, викладач враховує характер тих чи інших звуків. Так звані англійські звуки /t/, /r/ – легкі для пояснення. Щодо артикуляції більшості голосних, то пояснення її становить значні труднощі, оскільки при цьому доводиться оперувати окремими невідомими студентам термінами. З огляду на це студентам залишається імітувати звуки – з вуст викладача чи з фонограми. Звичайно, і в цьому випадку протиставлення звуків двох мов та внутрішньомовні протиставлення дуже корисні.

Науково обгрунтована методика навчання іноземній вимові базується на порівняльному аналізі фонематичних систем рідної мови та мови, яку вивчають. Розвиток вимовних навичок є невід'ємною частиною загального процесу розвитку мовленнєвих навичок та вмій у процесі навчання іноземної мови. Фонетичні навички можна вважати сформованими в тому випадку, якщо є розвиненим фонематичний слух і встановилися зв'язки між слухо-акустичною, моторною та фонематичною сторонами мовлення, в результаті чого вмова студентів набуває достатнього ступеню точності.

Навчання фонетики має базуватися із врахуванням сучасного підходу до вивчення звуків та інтонації. В курсі вивчення слід використовувати дані експериментальних фонетичних досліджень.

Підбір матеріалу та види вправ мають відповідати сучасному підходу до методики навчання іноземним мовам: максимальне використання технічних засобів, комунікативна направленість вправ.

Навчання вимові є важливим ступенем у всій подальшій роботі над здобуттям практичного оволодіння механізмом вимови та вимовною нормою, так званим вироблення мовленнєвих вмій. Стійка нормативна вмова студентів є необхідною

передумовою для швидкого та міцного засвоєння мовленнєвого матеріалу, значною мірою економить роботу та час викладача, сприяє успішному виробленню вмінь усного мовлення, читання та письма.

Список використаних джерел

1. Борнско Н.Ф. Методика формування іншомовної фонетичної компетенції // Іноземні мови: наук.-метод. журнал. – 2011. – №3. – С. 3-14.
2. Долина А.В. Підсистема вправ для удосконалення фонетичної компетенції майбутніх учителів англійської мови // Іноземні мови: наук.-метод. журнал. – 2012. – №1. – С. 26-31.
3. Калита А.А., Янчева Т.В. Навчання аудіюванню фонетичних явищ з метою формування навичок вимови // Методика викладання іноземних мов: наук.-метод. зб. Вип. 22. – К.: КДПШМ, 1993. – С. 67-71.
4. Кузнецова О.О. Психологічні особливості словесно-понятійного мислення студентів іноземною мовою // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. Вип. 29. – К.: НМЦВО, 2001. – С. 141-146.
5. Склярєнко Н.К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь // Іноземні мови: наук.-метод. журнал. – 1999. – №3. – С. 3-7.
6. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М.: УРСС Эдиториал, 2004. – 2004 с.

